

הרב איתן שנדורפי

לעיני
אאמו"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל
שחינוכני לאהבת התורה

פרשת קרבן עולה

מאמר זה עוסק בפרשת קרבן עולה הכתובה בתחילת פרשת ויקרא (פרק א'), וסוקר את הדינים העיקריים שלה, בצירוף טעמים לחלק מהדינים ולאופן כתיבתם בתורה.

א. מבנה הפרשה והדינים העיקריים של העולה

1. א-ט: עולת בקר; 2. י-יג: עולת צאן; 3. יד-ז: עולת עוף.

1. ממה מביאים עולה?

קרבן עולה בא מן הבקר (א', ג), מן הצאן (א', י), ומן העוף (א', יד), אבל יש להדגיש שיש הבדל בין עולת בהמה לבין עולת העוף, שעולת בהמה צריכה להיות דווקא מן הזכר ותמימה (א', ג; א', י), ואילו בעוף - אין הקפדה על כך, אלא רק שלא יהיה מחוסר אבר (רש"י א', יד).

2. היכן מקום השחיטה והמליקה?

בבהמה - השחיטה בצפון העזרה (א', יא; רש"י א', י ועיין בזבחים מח, ע"א ועיין בסמוך בפרק ה'). בעוף - המליקה בקרן דרומית מזרחית של המזבח על הסובב (זבחים פ"ו, מ"ה).

3. היכן מתן הדם?

בבהמה - שתי מתנות שהן ארבע, שנאמר "סביב" (א', ה ורש"י שם; א', יא). בעוף - מיצוי הדם (א', טו).

4. מה קרב על המזבח?

בבהמה - הכל חוץ מן העור (א', ח-ט; א', יב-יג; ז, ח). בעוף - הכל חוץ מן המוראה (א', טו-טז).

5. מה נאכל ולמי, איפה ומתי?

שום דבר לא נאכל כיוון שהכל עולה למזבח (א', ח-ט; א', יב-יג). עור הבהמה ניתן לכהנים (ז', ח).

6. האם יש סמיכה?

בבהמה - יש סמיכה (א', ד ורשי" שם, מנחות צב, ע"א ורמב"ם הלכות מעשה הקרבנות פ"ג, ה"ו).
בעוף - אין סמיכה (רשי" שם ורמב"ם שם ה"ז ועיין שם בנושאי כלים¹).

ב. על מה מביאים עולה?

כל החלק הראשון של הפרשה - פרקים א-ג - עוסק בקרבנות נדבה, כך שאין כלל חובה להביא את קרבן העולה הנזכר בפרק א' [יש עולות שחובה להביאן, כמו תמידין ומוספין, שהן עולות ציבור, וכן יש עולות חובה ליחיד כמו עולת ראייה ברגלים ועוד], אולם אף על פי כן אומרת התורה "ונרצה לו לכפר עליו" (א', ד), הרי שמי שמביא עולה מתכפר. ממה הוא מתכפר? דבר זה אינו מפורש בפסוקים ונחלקו בכך חז"ל והמפרשים:

ב"תורת כהנים" (פ"ד, ח), בתוספתא (מנחות פ"י, ה"ג) ובתלמוד הבבלי (יומא לו, ע"א וזבחים ז, ע"א) אמרו שעולה באה על עשה ועל לאו הניתק לעשה, וכך פירש רש"י על הפסוק.

בתלמוד הירושלמי (יומא פ"ח, ה"ז) ובמדרשים רבה (ויקרא ז, ג) ובתנחומא (תצוה טו; צו ז) נאמר שעולה באה לכפר על הרהור הלב, וכך כתב גם התרגום המיוחס ליונתן (ויקרא ו, ב), וכך פירשו גם הראב"ע (ויקרא א, ד), האברבנאל (שם) והספורנו (שם, ב).

בתנחומא לך לך (ו) הובאו שתי הדעות. הראשונה, בשם רבי ישמעאל. והשנייה, בשם רבי שמעון בן יוחאי. גם הרמב"ן (א', ד) הביא את שתי הדעות. כיצד למדו חז"ל על מה מכפרת העולה, וכן דעה נוספת בכפרת העולה, והרחבה במשמעות הכפרה עיין במאמרי "כפרה בקרבנות הנדבה"² בפ"א.

ג. מדוע עולת בהמה באה דווקא מן הזכרים?

על השאלה מדוע עולת בהמה באה דווקא מהזכרים כתב הראב"ע (א', ג):
"בעבור היות העולה קרבה כולה לגבוה היא מהנבחרת, והזכר נבחר מהנקבה, על כן אין בעולה נקבה". כעין זה כתב גם הרמב"ם ב"מורה נבוכים" (ג', מו):
"העולה כיון שהיא כליל להי נתעלה מינה ולא תהא אלא זכר". כעין זה כתב גם

1. ועיין עוד ב"תורה תמימה" כאן אות לח.

2. "מעלין בקודש" בטאון לענייני המקדש וקודשיו גיליון ו - שבט תשס"ג (בהוצאת כולל "בית הבחירה" על שם רעננערנט - כרמי צור) עמ' 89-112.

הרלב"ג (ג', א): "לפי שהעולה כולה לשם יתעלה". כעין זה כתב גם הספורנו ב"כיונות התורה"³: "ייחד לעולה, שהיא כולה לגבוה, הזכר בכל מין"⁴.

ד. מדוע לא נאמר "צפון" בעולת בקר?

בעולת בקר, הנזכרת ראשונה (א', ג-ט), לא כתבה התורה שהיא צריכה להישחט בצפון. בעולת צאן כן כתבה התורה שהיא נשחטת בצפון (א', יא). מצד הפשט היה אפשר לומר שדין שחיטה בצפון נוהג רק בעולת צאן ולא בעולת בקר, אבל חז"ל לימדונו שדין שחיטה בצפון נוהג גם בעולת בקר (נזבחים מח, ע"א ונרמז ברש"י א, ט)⁵. נשאלת השאלה: מדוע לא נכתב הדין בעולת בקר, שנזכרת ראשונה, ונלמד ממנה על עולת הצאן שנזכרת אחריה?

1. הסבר ר' יהודה החסיד

כתב בספר "מושב זקנים" (א', ט): "הקשה ר' יהודה החסיד: למה בעולת צאן נאמר 'צפון', ולא בעולת בקר? מפורש בתנא דבי אליהו לפי שאילו של יצחק, דהיינו עולת אפרו צפון לפני ה' תמיד לרצון ולזכרון"⁶.

2. הסבר ה"משך חכמה"

ה"משך חכמה" (שם) המשיך בכיוון זה של ר' יהודה החסיד וציין שהשמטת הדין שעולת בקר נשחט בצפון אינה מיוחדת רק לעולה, אלא קיימת גם

3. סימן יוד עמוד שעז בפירוש הספורנו על התורה מהדורת מוסד הרב קוק, פרק ח' במהדורת הרב קופרמן.

4. ועיין עוד ברמב"ן ג', א ובחיבורו "תרי"ג מצוות" (כתבי הרמב"ן הוצאת מוסד הרב קוק ח"ב עמוד תקלב).

5. עיין בנצ"יב ב"העמק דבר" שם.

6. א. עיין רש"י ויקרא כ"ו, מב מה"תורת כהנים" שם: "ולמה לא נאמרה זכירה ביצחק? אלא אפרו של יצחק נראה לפני צבור ומונח על המזבח".

ב. עיין ב"תנא דבי אליהו" פ"ו ובויקרא רבה ב', יא שם כתוב בצורה אחרת מדברי ר' יהודה החסיד: "ושחט את בן בקר וגוי ובאיל הוא אומר צפונה לפני ה': אמרו: בשעה שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו, התקין הקדוש ברוך הוא ב' כבשים: אחד של שחרית ואחד של ערבית. וכל כך למה? שבשעה שהיו ישראל מקריבין תמיד על גבי המזבח וקורין את המקרא הזה 'צפונה לפני ה'', זוכר הקב"ה עקידת יצחק. מעידני עלי את השמים ואת הארץ: בין גוי בין ישראל, בין איש בין אשה, בין עבד בין אמה, קורין את המקרא הזה: 'צפונה לפני ה'' זוכר הקדוש ברוך הוא עקידת יצחק, שנאמר: 'צפונה לפני ה'".

ג. עיין גם בבעל הטורים א', יא שכתב בדומה לר' יהודה החסיד, אלא שהוא לא שאל בפירוש מדוע לא כתוב צפון בבוקר, וכמו כן התייחס גם לעזים, ודבריו קשים, וכבר העיר עליהם המהדיר ל"בעל הטורים השלם" בהערה 18.

בחטאת, שגם בחטאת בקר לא נזכר שהיא נשחטת בצפון, ואף לא נאמר עליה: "ושחט אתו במקום אשר ישחט את העלה", דיבר הכתוב לגבי חטאת צאן (ד', כד) וכעין זה ד', כט; ד', לג). והסיבה היא: "שצפון מורה על עקידתו של יצחק, שצפון אפרו לזכרון לפני ד' תמיד... מורה... שעשה אברהם אבינו שיהיה מסור נפשו של הישראלי לה', וכמעט ששלל הבחירה מבניו אחריו, וכמעט הוקבע טבע קיים בנפש הישראלי למסור עצמו על אהבת ה' יתברך. לכן לא כתיב רק בכן צאן, זכר לאילו של יצחק, הבא תמורת יצחק, ולכן לא נזכר בכן בקר... שמעשה העגל... אינו צפון לפניו"⁷.

ה. "וקרבו וכרעיו", "והקרב והכרעים"

בעולת בקר נאמר: "וקרבו וכרעיו ירחץ במים" (א', ט), ואילו בעולת צאן נאמר: "והקרב והכרעים ירחץ במים" (א', יג). מדוע?
 כתב ה"אזנים לתורה" (א', ט): "הקרבן צריך להיות נקי מחשש גזל, ופרשת הקרבנות מתחלת ביאדם כי יקריב מכס קרבן לה" (א', ב), ודרשו חז"ל מה אדם הראשון לא הקריב מן הגזל, שהכל היה ברשותו, כך אתם לא תקריבו מן הגזל (רש"י שם). ולא רק גזל של הבעלים, אלא גם גזל של הקרבן גופא שונא ה' בעולה. ולכן בא הציווי בקרבן העוף: "והסיר את מראתו בנצתה והשליך אתה" (א', טז), והיינו שסיר את הזפק ובני המעים, מפני שהעוף נזון מן הגזל (ויקרא רבה ג', ד). ושם: 'אבל בהמה גדלה על אבוס בעליה ואינה אוכלת מכל צד, לא מן הגזלות ולא מן החמסין, לפיכך הוא מקריבה כולה'.

והנה גם בבהמה יש לחלוק בין גסה לדקה, שהרי מגדלי בהמה גסה בארץ ישראל כשרים לעדות, ואילו מגדלי בהמה דקה פסולים לעדות מפני דעבידי דמשמטא ורהטא לתוך השדות, אבל גסה לא משמטא ואפשר לנוטרה'. וזו לשון הרשב"ם (בבא בתרא קכח, ע"א): "רועי בקר - שאינן בקיאים בדין, ורועי צאן לא נקט משום דרשעים נינהו". ובבבא קמא (פ', ע"א) קראו חז"ל לעז קשורה בכרעי המטה "לסטים מזויני". ולפי זה אפשר לומר שסדר הקרבנות בפרשה זו - בקר צאן ועוף - הוא לא לפי גדלם וקטנם, כי כבר נאמר: "האוכל בשר אבירים" (תהלים נ', יג), אלא לפי סדר נקינות מן הגזל.

הקרבן היותר יזהיר מגזל' הוא מן הבקר, אחריו בא הצאן, בהמה דקה, שאף על פי שהיא משתמטת לפעמים ואוכלת בשדה אחר, אבל בעיקרה עומדת היא

7. א. עיין שם ב"משך חכמה" שציין לגמרא בברכות לב, ע"ב.
 ב. ועיין עוד בספר "טעמא דקרא" לגר"ח קנייבסקי שליט"א על התורה (א', יא) שכתב שהטעם הוא משום שאמרו במסכת מנחות (מט, ע"א): "איין מחנכין את מזבח העולה אלא בתמיד של שחר", נמצא שהקרבן הראשון שהיה טעון צפון היה כבש לעולה, לכן כתבה התורה צפון בפעם הראשונה בעולת כבש. ועיין גם בנצי"ב ב"העמק דברי" שם.

על אבוס בעליה, ואחרי הצאן בא העוף שעיקר מזונו הוא מן הגזל (שלא ברצון בעליו). והנה בעוף ציוותה התורה לזרוק את בני מעיו, אבל בבהמה גסה ואפילו דקה התירה התורה להקריב את בני המעים, אלא שהדגישה את ההבדל שבין גסה לדקה בזה, שבגסה נאמר: 'וקרבו וכרעיו', ייחסה התורה אותם לבן הבקר, שמן הסתם לא ניזון מן הגזל, אבל בצאן, בבהמה דקה נאמר: 'והקרב והכרעים', שהיחס שלהם... מוטל בספק ואולי ניזון מן הגזל... וספק זה הוא לא רק בקרב, אלא גם בכרעים, כי שן ורגל שניהן אבות נזיקין המה, ובמקרא אחד נאמרו: 'ושלח את בעירה ובער בשדה אחרי' (שמות כ"ב, ד) ודרשו חז"ל: 'ושלח זו הרגל... ובער זו השן' (בבא קמא ב, ע"ב), וגם הכרעיים מזיקים.

ואף על פי שלא אסרה התורה שום בעל חיים למזבח משום שהוא מתפרנס מן הגזל או מזיק (כמו שאסרה את הנעבד והמוקצה), רק כשהבעלים גזלו את הקרבן, אבל הדגישה התורה שהקרבן המובחר הוא בן הבקר, שמתפרנס כולו מאבוס בעליו, אחריה באה בהמה דקה (שאפשר להסתפק בקרב ובכרעים שלה למי הם שייכים), ואחריה העוף הניזון מן הגזל, ובו צריך להשליך את בני המעים, והכל כדי שידע האדם עד כמה שונא ה' גזלה בעולה⁸.

ו. הדינים המיוחדים של עולת העוף וטעמיהם

בהקרבת עולת העוף נאמרו עשרה דינים שבהם היא שונה מעולת בהמה:

1. אין בה שחיטה בסכין, אלא מליקה ביד.
2. המליקה היא דווקא ביד כהן, ולא כשחיטה שכשרה בזר.
3. המליקה היא ממול העורף, ולא מן הצואר.
4. המליקה היא על גבי המזבח, ולא על ריצפת העזרה.
5. אין קבלת דם בכלי, אלא המיצוי נעשה בגוף העוף.
6. מתן הדם הוא בחצי העליון של המזבח, מעל לחוט הסיקרא.
7. אין מתן שתים שהן ארבע סביב למזבח, אלא מיצוי אחד.
8. אין הפשט של העור, אלא העור מוקטר על המזבח וגם הנוצות.
9. קרבי העוף אינם קרבים על המזבח, אלא מושלכים לבית הדשן.
10. אין ניתוח של העוף, אלא נאמר בו: "לא יבדיל".

8. עיין ב"כלי יקר" בפסוק ב שכתב: "ומצינו שפרשה זו תחילתה ואמצעיתה וסופה אזהרה על הגזל. תחילתה: 'אדם כי יקריב' (א, ב) [ופירש רש"י: מה אדם הראשון לא הקריב מן הגזל, שהכל היה שלו, אף אתם לא תקריבו מן הגזל]. אמצעיתה: 'והסיר את מוראתו בנצתה' (א, טז), לפי שהעוף ניזון מן הגזל, וסופה שנאמר: 'והשיב את הגזלה אשר גזלי' (ה, כג). לפי ה"אזנים לתורה", כאמור, דבר רמז גם בשינוי הלשון "וקרבו וכרעיו" מול "הקרב והכרעים". ועיין עוד ברבנו בחיי א', טז שהרחיב בעניין חומרת הגזל.

מה הטעם לכל השינויים הללו?

1. הסבר השינויים בהקטרה

על שניים מהשינויים כבר ענה רש"י. על השינוי השמיני של הקטרת העור והנוצות כתב רש"י (א', יז): "כנפיו - עם כנפיו אינו לריך למרוט כנפי נולתו. כנפיו - נולה ממש. והלא אין לך הדיוט שמריח ריח רע של כנפים נשרפים ואין נפשו קלה עליו, ולמה אמר הכתוב 'והקטיר' כדי שיבא המזבח שבע ומכודר בקרבנו של עני?"

יש להדגיש שלפי הסבר זה עוד מתחזקת השאלה על השינוי התשיעי: אם התורה מצווה שאפילו הנוצות יוקטרו על גבי המזבח, ואף על פי שריח שריפתם רע, וזאת כדי שיהא קרבנו של עני מהודר, אם כן מדוע לא יוקטרו על המזבח גם קרביו של העוף, בדומה לקרב הבהמה?
הסביר רש"י (א', טז): "צעולת צהמה, שאינה אוכלת אלא בצבוס בעליה, נאמה: 'והקרב והכרעיס ירחץ במים וגו' והקטיר, וצעוף, שניזון מן הגזל, נאמה: 'והשליך' את המעים שאכל מן הגזל"⁹.
דהיינו אף על פי שקרבנו של עני חביב בעיני הקב"ה, מכל מקום הגזל שנוא בעיניו של הקב"ה, ולכן המעיים אינן נקטרות על גבי המזבח.

2. הסבר השינויים במליקה, במתן הדם ובאי ההבדלה לפי בעלי התוס' והחזקוני

על שני שינויים נוספים ענו "דעת זקנים מבעלי התוס' (א', טו): "ונמצה דמו על קיר המזבח - לפי שדמו מועט אינו מקובל במזרק, שאם היה מקבלן לא יוכל להזות, ולכך מולק בראשו של מזבח, כדי שימצה מיד על המזבח". בכך ענו בעלי התוס' בפירוש על השינוי החמישי - מדוע אין קבלת דם בכלי, וגם על השינוי הרביעי - מדוע המליקה על גבי המזבח ולא על רצפת העזרה, אך בדבריהם ישנה תשובה גם לשינוי השביעי - מדוע אין מתן שתיים שהן ארבע, שכן הדם מועט.

גם החזקוני כתב כדברי בעלי התוס'¹¹, והוסיף החזקוני וענה על שני השינויים הראשונים: "ומלק - בעצמו של כהן, לפי שהוא בראשו של מזבח, אבל לא בסכין, כדכתיב: 'כי חרבך הנפת עליה ותחלה' (שמות כ', כא)"¹². על השינוי

9. ומקורו בויקרא רבה ג', ה.

10. ומקורו בויקרא רבה ג', ד שהובא לעיל בדברי "אזנים לתורה".

11. כעין זה כתבו גם רבנו יוסף בכור שור, פירוש הטור הארוך, ה"פענח רזא", ה"מושב זקנים", התוס' ב"הדר זקנים" (והדברים ב"הדר זקנים" נראים תיקון על פי הכתוב במפרשים האחרים), ה"תורה תמימה" אות קה וה"אזנים לתורה" (פסוק טו בד"ה "ומלק").

12. ועיין הסברים נוספים ב"מושב זקנים".

הראשון ענה החזקוני שכיוון שהמליקה היא בראש המזבח ממילא היא נעשית על ידי כהן, שכן זר אינו עולה על המזבח¹³. על השינוי השני ענה החזקוני שכיוון שהמליקה היא על המזבח, והתורה אסרה להניף סכין על המזבח, היא גם אסרה את השחיטה בעוף.

כאמור, המליקה צריכה להיעשות על המזבח מהטעם שנתבאר לעיל, שהעוף דמו מועט, ולפי זה עולה שחמישה מהשינויים הנוגעים לשחיטת עולת העוף למתן דמה קשורים זה בזה: מתוך שהעוף דמו מועט, אין דמו מתקבל בכלי, ואין בו מתן שתיים שהן ארבע, והוא נעשה על המזבח, שלא ישפך דמו בדרך, ומתוך שהוא נעשה על המזבח, מליקתו נעשית על ידי כהן ולא על ידי זר, והוא אינו נשחט בסכין.

עוד כתב החזקוני: "לא יבדיל - לפי שהוא קטן, ואם יבדיל יהיו הנתחים קטנים, ואינם ראויים להביא לפני המלך". גם הסבר זה מתקשר למהלך הקודם, שדיני עולת העוף נובעים מכך שהעוף קטן.

3. הסבר השינויים במליקה לפי "טעמי הקרבנות"

הסבר אחר לשינויים אלו כתב ב"טעמי הקרבנות" שבחומש "רב פנינים" (א', יד): "ואם מן העוף עולה קרבנו לה' - הנה העשיר אשר כסף לא נחשב אצלו... יביא קרבנו מן הבקר, ואם הוא איננו עשיר על כך יביא קרבנו מן הצאן... אך מה יעשה הדל, כי אין לו בקר וצאן, במה יתרצה אל ה'?" על כן נשבר לבו בקרבנו, אמרה התורה: העני הזה, אשר מן העוף עולה קרבנו, לה'. קודם הקרבנו את העוף הוא כאילו הקריבו לה', כי יבחי אלקים רוח נשברה (תהלים נ"א, יט), וקרבנו כפול: רוחו הנשבר והקרבתו. ולהראותו כי קרבנו חשוב לה', על כן: יוקריבו הכהן אל המזבח. תיכף כאשר העני יביא את העוף לעזרה - הכהן יגיש העוף אל המזבח, להראות חביבות קרבנו לה'. וכל הקרבנות נשחטים על ידי זר ועל ידי סכין, וזה נשחט על ידי כהן, ועל ידי עצמו של כהן בצפרניו ימלקהו ומחמת כי הדל והנכנע פניו למטה וערפו למעלה, על כן גם בעוף יעשה כן וימלקהו ממול ערפו".

בפירוש זה הסביר "טעמי הקרבנות" את ארבעת השינויים הראשונים - בעוף אין שחיטה בסכין אלא מליקה בעצמו של הכהן, ואין המליקה כשר בור, ושמיד מובא העוף אל המזבח, ושהמליקה מהעורף ולא מהצואר - בגלל רוחו הנשברה של העני, שגורם חשיבות יתרה לקרבנו. ולכן גם כתוב בעני: "ואם מן העוף עלה קרבנו לה"¹⁴.

13. כן כתב גם ה"תורה תמימה" באות קג וה"אזנים לתורה" (פסוק טו בדי"ה "הכהן").

14. עוד על המליקה בניגוד לשחיטה עיין ב"אזנים לתורה" (פסוק טו בדי"ה "ומלקי").

4. הסבר למתן הדם למעלה

על נתינת הדם בעולת העוף למעלה מחוט הסיקרא בניגוד לעולת בהמה, כתב ה"אזנים לתורה" (ה', ט): "עשיר הרגיל להקריב בהמה... דם עולתו-דורונו אין בזה דבר היוצא מגדר הרגיל, והוא ניתן למטה. אבל עוף מקריב עני... אם הוא מביא דורון-עולה לה', העני הזה, שאין לו די פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו המרובים (כרגיל), מכבד את ה' מגרונו, מקמץ מעיסתו ומביא עוף לעולה לה'!" נדבה כזאת יקרה היא בעיני ה' ונמצה דמו על קיר המזבח למעלה, למופת לרבים"¹⁵.

5. רמז ב"לא יבדיל" לנצחיות עם ישראל

על אי ההבדלה בעולת העוף כתב ה"תורה תמימה" (בראשית ט"ו, ט אות ו): "יתכן לומר דהא דכתיב בעוף¹⁶ ילא יבדיל, הוא לרמז ואת הצפור לא בתרי (שם, י)!"

דברים אלו של ה"תורה תמימה" הובאו כהמשך לדברי רש"י (שם, י), והם מלמדים על נצחיות עם ישראל. רש"י שם כתב: "ואת האפור לא צתר - לפי שהאומות עובדי אלילים נמשלו לפרים ואלילים ושעירים, שנאמר: 'סצבוני פרים רבים וגו' (תהלים כ"ב, יג), ואומה: 'זהאל אשר ראית בעל הקרנים מלכי פרס ומדי' (דניאל ח', כ), ואומה: 'זהאפיר השעיר מלך יון' (דניאל ח', כא). וישראל נמשלו לצני יונה, שנאמר: 'יונתי בחגוי הסלע' (שה"ש צ', יד), לפיכך צתר הצבמות, רמז על האומות שיהיה כלים וחלכים. ואת האפור לא צתר רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם."

15. כעין זה כתב גם בספר "לשעה ולדורות" (עמוד 330) לרב איסר פרנקל, הוצאת "סיני" תל אביב, תשכ"ט.

16. ב"תורה תמימה" כתב שם: "בחטאת העוף", אבל נראה שניתן להסביר כך גם על עולה, שכן גם בה כתוב: "לא יבדיל", וכן כתב הרמב"ן שם: "ואת הצפור לא צתר - נתן התור והגזול איש לקראת רעהו, כי גם הם היו בברית, אבל לא צתר אותם בתוך, כי בכל העוף הקרב נאמר: ילא יבדיל".